

Internal control volgens Sarbanes-Oxley

Overzicht en praktische betekenis

Jim Emanuels, Oscar van Leeuwen en Philip Wallage

SAMENVATTING In deze bijdrage worden de recente ontwikkelingen rondom het afleggen van verantwoording inzake 'internal control' geschetst. Met name wordt ingegaan op eisen die door de Sarbanes-Oxley wet (SOx) zijn opgelegd en die een extraterritoriale werking hebben. Zo stelt SOx 302 verplicht dat het management vaststelt dat de beheersmaatregelen rond informatieverstrekking in openbaar gemaakte financiële rapportages toereikend zijn. SOx 404 voegt als belangrijkste elementen daaraan toe een verplichte jaarlijkse mededeling over de werking van deze beheersmaatregelen en een verplichte accountantscontrole. De werkzaamheden die de accountant moet verrichten om deze verklaring af te kunnen geven, richten zich op de evaluatie, inclusief de risico-evaluatie die het management zelf met betrekking tot het rapportageproces heeft uitgevoerd. De accountant moet daartoe een substantiële hoeveelheid eigen controlearbeid uitvoeren, maar ook de uitgevoerde testwerkzaamheden door functionarissen van de organisatie beoordelen. Er mag in beperkte mate worden gesteund op de werkzaamheden van derden.

1 Inleiding

Het is zomer 2002. De Amerikaanse regering, senaat en congres zitten in een lastig parket. De vrije markteconomie vertoont uitwassen door deconfitures als Enron en Worldcom. Het vertrouwen in kapitaal-

Prof. Dr. J.A. Emanuels en Prof. Dr. O.C. van Leeuwen zijn beiden werkzaam als partner bij Atos KPMG Consulting en hoogleraar Bestuurlijke Informatieverzorging aan respectievelijk de Rijksuniversiteit Groningen en de Vrije Universiteit van Amsterdam. Prof. Dr. Ph. Wallage is werkzaam als partner bij KPMG en hoogleraar Leer van de Accountantscontrole aan de Universiteit van Amsterdam.

markten, bestuurders van ondernemingen, toezicht-houders en in de overige schakels van de verslaggevingsketen daalt dramatisch'. In een poging dit vertrouwen snel te herwinnen, dienen per omgaande acties te worden ondernomen. Een door de senatoren Sarbanes en Oxley ontworpen wet om het vertrouwen in de kapitaalmarkten te herstellen, wordt op 31 juli 2002 door president Bush getekend. De wet omvat ruim 130 pagina's en bestaat uit 11 secties:

- 1 Public Company Accounting Oversight Board
- 2 Auditor independence
- 3 Corporate Responsibility
- 4 Enhanced Financial Disclosures
- 5 Analyst Conflicts of Interest
- 6 Commission Resources and Authority
- 7 Studies and Reports
- 8 Corporate and Criminal Fraud Accountability Act of 2002
- 9 White-Collar Crime Penalty Enhancements
- 10 Corporate Tax Returns
- 11 Corporate Fraud and Accountability

Een aantal secties van de wet, die wij in het vervolg van dit artikel met 'SOx' zullen aanduiden, omvat eisen die verder moeten worden uitgewerkt. De wet geeft per onderdeel aan wat de uiterste datum is waarop de uitwerking gereed moet zijn. Relevant is verder dat de wet niet alleen voor Amerikaanse beursgenoteerde fondsen en hun wereldwijde dochters geldt, maar ook voor zogenaamde 'foreign registrants'. In Nederland zijn dit bijvoorbeeld fondsen als Akzo-Nobel, Ahold, ING en Shell. Reden voor deze extraterritoriale werking is het overheidsstreven om eensluidende eisen te stellen aan op Amerikaanse beurzen genoteerde ondernemingen en zodoende aan alle beleggers de nodige bescherming te bieden en een 'level playing field' te waarborgen.

Het zal na de teloorgang van accountantskantoor Andersen niet verbazen dat de wet het toezicht op de

controleerend accountant verscherpt. Voorzover nog zelfregulering bestond, wordt deze door SOx overgedragen aan de Public Company Accounting Oversight Board (PCAOB). Naast het registreren van accountantskantoren heeft de PCAOB onder andere tot taak om standaarden (regels) vast te stellen, toezicht op de naleving te houden en het eventueel sanctioneren. Ook stelt SOx eisen aan de taken en de samenstelling van de Raad van Bestuur en het audit committee. Om debacles zo veel mogelijk te voorkomen, wordt eveneens geëist dat een klokkenluiderprocedure bestaat, zodat fraudezaken anoniem kunnen worden gemeld aan het audit committee. De wet stelt zware straffen in het vooruitzicht in het geval van overtredingen. Zo kan de sanctie in het geval van een overtreding waaraan actief is meegewerkt, oplopen tot 5 miljoen dollar boete of 20 jaar gevangenisstraf. Hieronder vallen zaken als frauduleuze financiële verslaggeving en het veranderen van administratieve bescheiden door de ondernemingsleiding, maar ook het vernietigen van accountantsdossiers door de accountant.

In deze bijdrage behandelen wij twee artikelen uit de wet en bespreken de belangrijkste gevolgen voor het management en de accountant. Tevens zullen we een vergelijking op hoofdlijnen trekken met de Code Tabaksblad. In paragrafen 3 en 4 bespreken we respectievelijk artikel 302 (verantwoordelijkheid van het management voor financiële rapportages) en artikel 404 (oordeel van het management over 'internal controls over financial reporting'). In paragraaf 5 komt de rol van de accountant aan bod, waarna wordt afgesloten met enkele conclusies. Allereerst zullen we echter stilstaan bij enkele kernbegrippen uit de wet, die voor een verder begrip van SOx van belang zijn.

2 Kernbegrippen

In deze paragraaf gaan wij in op:

- 'disclosure controls and procedures', en
- 'internal control over financial reporting'.

Het begrip 'disclosure controls and procedures' maakt onderdeel uit van de SOx-wet. Het is een breed begrip en raakt zowel de financiële als niet-financiële rapportage. Bij deze 'disclosure controls and procedures' ligt de nadruk op het interne beheersingssysteem dat een juiste en tijdige informatieverschaffing moet waarborgen (SOx, sectie 302). Het begrip 'internal control over financial reporting' komt ook in de wet voor (sectie 404) en heeft betrekking op de interne beheersing voorzover die van invloed is op de inhoud van de financiële rapportage van de onderneming. De

verschillende elementen van 'internal control over financial reporting' verdienen een korte uitleg.

In de eerste plaats kan uit de verdere tekst en context van de wet worden afgeleid dat onder 'Financial Reporting' wordt verstaan, ieder verslag dat een financiële verantwoording inhoudt en dat opgesteld of aangepast moet worden conform algemeen aanvaarde verslaggevingstandaarden. Onderdeel van een dergelijk verslag kan uiteraard ook niet-kwantitatieve en/of toekomstgerichte informatie zijn. De tekst van de wet refereert daarbij wel uitdrukkelijk aan informatie die bij de Securities and Exchange Commission (SEC) gedeponereerd moet worden. Hier vallen in ieder geval alle belangrijke financiële verantwoordingen onder, zoals jaarrekeningen (zogenaamde Forms 20-F), halfjaarberichten en kwartaalberichten.

Wat verstaan wordt onder *internal control* over financial reporting kan het beste duidelijk worden gemaakt door een verwijzing naar het artikel van De Koning (2004) in dit nummer van het MAB. De Koning (2004) stelt, terecht uitgaand van het COSO-framework², dat internal control een proces is dat ervoor moet zorgen dat met een redelijke mate van zekerheid de ondernemingsdoelstellingen in brede zin worden gehaald (interne beheersing). Internal control over financial reporting is een subset daarvan, die zich richt op de betrouwbaarheid van de financiële informatie, noodzakelijk voor aandeelhouders en andere gebruikers om te beoordelen of de ondernemingsdoelen daadwerkelijk worden gehaald en voor het management om hierover verantwoording af te leggen. Het uitvoeren van activiteiten ter waarborging van de betrouwbaarheid van informatie noemt De Koning, in navolging van Starreveld et al. (2002, p. 449): Informatiecontrole. Informatiecontrole geeft antwoord op de vraag of de overgelegde verantwoordingsoverzichten alsmede alle overige informatie die door het informatiesysteem wordt verschaft, betrouwbaar is. Samengevat is internal control over financial reporting het proces dat zorgt draagt voor adequate financiële informatiecontrole. Wij zullen in dit artikel verder de afkorting ICFR hanteren³.

3 Sectie 302: De verantwoordelijkheid van het management voor financiële rapportages

3.1 Disclosure controls en procedures

In sectie 302 is beschreven dat het management elk kwartaal over de 'disclosure controls en procedures' dient te verklaren dat:

- de inhoud van de verplichte (financiële en niet-financiële) rapportages juist en volledig is;
- het rapportagesysteem relevante financiële en niet-financiële informatie tijdig en betrouwbaar naar buiten brengt en daardoor niet misleidend is;
- het rapportagesysteem niet langer dan 90 dagen geleden door het management is beoordeeld op zijn doeltreffendheid;
- aan de auditors en het audit committee alle belangrijke leemten in de opzet en werking van de internal control alsmede alle fraudegevallen gerapporteerd zijn;
- er geen belangrijke wijzigingen in de internal control zijn opgetreden (in het rapport dient aangegeven te worden welke significante wijzigingen zich hebben voorgedaan in de internal control na uitgifte van het rapport en welke corrigerende maatregelen zijn getroffen ingeval van significante tekortkomingen en materiële leemten in de internal control).

Deze tekst suggereert dat de uitspraken die het management in het kader van Sectie 302 moet doen, het gehele systeem van internal control betreffen, waarvan zoals gezegd ICFR een subset is. Uit de context van de wet en uit de titel van artikel 302 kan echter worden afgeleid dat het object uitsluitend ICFR betreft. In PCAOB 2004 (paragraaf 200) wordt dit bevestigd doordat hier wel consequent over ICFR wordt gesproken.

Sectie 302 kent overigens geen verplichting tot een accountantsverklaring over deze uitspraken. De eisen gesteld in sectie 302 zijn voor kwartaalrapportages en jaarrapportages over perioden die eindigen op of na 29 augustus 2002 van toepassing. Voor buitenlandse ondernemingen genoteerd in de VS geldt dat zij geen officiële kwartaalverslagen hoeven te deponeren bij de SEC. Voor hen gelden de eisen alleen ten aanzien van de jaarrapportages.

De CEO en CFO dienen dus te verklaren dat de betrouwbaarheid van de informatieverschaffing is gewaarborgd en het totaalbeeld dat daaruit ontstaat met betrekking tot ICFR niet misleidend is. Ter illustratie is in bijlage 1 de zogeheten SOx 302-verklaring van Coca Cola opgenomen.

3.2 Invulling van management verantwoordelijkheid voor ICFR

Om tot een 302-verklaring te komen, moet met betrekking tot ICFR een aantal stappen worden gezet, die als volgt kunnen worden samengevat:

Stap 1. Beoordeel de opzet van de organisatorische maatregelen die betrekking hebben op de

goede werking van ICFR. Besteed hierbij specifieke aandacht aan geautomatiseerde controlemaatregelen⁴.

Stap 2. Bepaal wie de werking van deze maatregelen moet testen en laat deze tests regelmatig en met de vereiste frequentie uitvoeren.

Stap 3. Vraag de uitkomsten van de tests op en beoordeel deze.

Dit lijken simpele stappen. De fundamentele benadering die door SOx wordt afgedwongen, is echter dat deze stappen nu door de organisaties zelf moeten worden uitgevoerd en niet meer mogen behoren tot het exclusieve domein van de externe accountant. Voor veel organisaties betekent dit dat zij naast het beschrijven van de interne controlemaatregelen (vergelijk COSO: 'control activities') ook een proces moeten inrichten en mogelijk een systeem moeten aanschaffen of bouwen waarin zij de uitkomsten van het beoordelen van de opzet en de werking van het gehele samenstel van interne controlemaatregelen kunnen vastleggen om 'monitoring' mogelijk te maken (een ander belangrijk aspect van COSO).

Binnen een concernstructuur zullen deze stappen, die uiteindelijk leiden tot een oordeel over ICFR, gelaagd plaatsvinden. Veelal kunnen daarbij verschillende activiteiten en verantwoordelijkheidsniveaus worden onderkend; een mogelijke opzet hiervan wordt weergegeven in figuur 1.

Figuur 1. De evaluatie van de Internal Controls over Financial Reporting (ICFR) kan gelaagd plaatsvinden

	Beschrijving ICFR	Evalueren opzet ICFR	Testen bestaan en werking ICFR	Evaluatie testen ICFR
Business unit	✓	✓	✓	✓
Divisie	(consolideren)	✓	(consolideren)	✓
Corporate	(consolideren)	✓	(consolideren)	✓
Audit		✓		✓

Uit het voorbeeld in figuur 1 blijkt dat op business unit-niveau de opzet van ICFR wordt beschreven en geëvalueerd (dit is ook het meest gebruikelijk). Daarnaast worden het bestaan en de werking van de interne controlemaatregelen hier getest en geëvalueerd. Op divisie- en corporatenniveau kunnen dan de uitkomsten van de evaluatie van de opzet en bestaan en werking verder worden geconsolideerd tot een totaal-evaluatie op corporatenniveau.

3.3 Vergelijking met de Code Tabaksblat

Hoewel wij ons in dit artikel op de vereisten van SOx richten, wijzen wij er nadrukkelijk op dat de door de Commissie Tabaksblat ontwikkelde Nederlandse corporate governance code vergelijkbare eisen stelt aan ICFR, maar dit begrip breder definieert dan SOx 302. In best practice bepaling I.1.3 wordt namelijk vereist dat 'in de vennootschap een goed intern risicobeheersings- en controlesysteem aanwezig is. Als instrumenten van een dergelijk systeem worden genoemd:

- risicoanalyses van de operationele en financiële doelstellingen;
- een gedragscode;
- handleidingen voor de inrichting van de financiële verslaggeving en de voor de opstelling daarvan te volgen procedures en een systeem van monitoring en rapportering.

Best practice bepaling I.1.4 luidt vervolgens dat het bestuur in het jaarverslag onderbouwd verklaart dat de interne risicobeheersing adequaat en effectief is. In I.1.5 wordt aldus vervolgd: 'Het bestuur rapporteert in het jaarverslag over de werking van het interne risicobeheersings- en controlesysteem in het verslagjaar.' Tabaksblat geeft echter geen nadere uitwerking van de wijze waarop een en ander gestalte zou moeten krijgen.

4 Sectie 404: Uitspraak van het management over de ICFR

Sectie 404 van SOx richt zich op het jaarlijks doen van een uitspraak over de opzet en werking van ICFR. Deze uitspraak moet worden opgenomen in een verklaring van het management⁵. Aanvullende eis is dat het evaluatieproces van het management voldoende moet zijn om het oordeel te onderbouwen. Hiertoe dient voldoende documentatie (bewijsmateriaal) voorhanden te zijn⁶. In deze zin wijken de activiteiten voor sectie 404, met betrekking tot de financiële rapportage, niet veel af van de activiteiten die noodzakelijk zijn voor het voldoen aan sectie 302. Veel organisaties die ook aan sectie 302 moeten voldoen, zien sectie 404 op dit punt dan ook als een jaarlijkse update en samenvatting van de bevindingen uit de kwartaalgewijze 302-rapportage. De evaluatie van de werking (in samenhang met alle stappen die hieraan voorafgaan) is echter een complexe en tijdrovende activiteit die veel tijd en geld gaat kosten. Tijdige start met de evaluatie is van groot belang om de evaluatie goed te doen en de accountants de tijd te geven de controle hierop uit te voeren.

Met betrekking tot de invoering van sectie 404 stelde

de Securities and Exchange Commission aanvankelijk dat alle ondernemingen vanaf 15 september 2003 een uitspraak over de effectiviteit van ICFR in het jaarverslag zouden moeten opnemen. Onder grote druk van het Amerikaanse bedrijfsleven is uitstel verkregen. De zogenaamde 'domestic registrants' moeten nu in het jaarverslag dat uitkomt na 15 november 2004 een uitspraak doen, 'foreign registrants' hebben uitstel tot 15 juli 2005.

Sectie 404 van SOx gaat qua scope minder ver dan de Code Tabaksblat (want zoals in paragraaf 3.3 beschreven, dekt de Code Tabaksblat interne risicobeheersing breed af), maar de eisen die gesteld worden op het gebied van ICFR gaan duidelijk verder. De vereiste controle van de ICFR-verklaring van het management door de accountant belast met de jaarrekeningcontrole, is in de Code Tabaksblat niet opgenomen en dus volgens Tabaksblat (nog) geen 'best practice'. In de uitwerking betekent dit dat SOx hoge eisen stelt aan de totstandkoming en onderbouwing van de mededeling van het management en de documentatie ervan teneinde verificatie mogelijk te maken. Op de achtergrond en aard van de werkzaamheden van de externe accountant wordt in het vervolg van deze bijdrage ingegaan.

5 Accountantscontrole van het interne betrouwbaarheidssysteem rondom financiële rapportage

5.1 De externe controle van ICFR

Het Amerikaanse accountantsinstituut (AICPA, 2003) heeft een voorstel gelanceerd hoe de controle van ICFR zou moeten plaatsvinden. De voorgestelde richtlijn stelt onder meer dat deze controle onlosmakelijk samenhangt met de controle van de jaarrekening. De richtlijn vereist dat de externe accountant:

- de opdracht plant;
- goede kennis over de internal controls vergaart;
- de goede werking toetst;
- zich een oordeel vormt.

Maar zoals aangegeven is het niet meer het Amerikaanse accountantsinstituut (AICPA) dat regels voor controle opstelt, maar de PCAOB. Laatstgenoemde heeft op 9 maart 2004 een definitieve standaard uitgebracht getiteld 'An Audit of Internal Control over Financial Reporting Performed in Conjunction with an Audit of Financial Statements'⁷. Deze standaard vereist niet alleen een controle van het evaluatieproces dat het management heeft uitgevoerd, maar

tevens dat de accountant zich zelfstandig een oordeel vormt over de effectiviteit van ICFR. Een uitspraak over alleen het evaluatieproces van het management is dus niet voldoende.

De controle van ICFR dient volgens de standaard (om efficiencyredenen) plaats te vinden door de accountant die de jaarrekening controleert. Er is zodoende sprake van maar één opdracht die moet leiden tot zowel een verklaring bij de jaarrekening als bij ICFR. Een ander opmerkelijk feit is dat de PCAOB een aantal controlewerkzaamheden gedetailleerd voorschrijft. Ook wordt het gebruikmaken van werkzaamheden van anderen (interne accountants en adviseurs) beperkt.

In de volgende paragraaf gaan wij in op enkele facetten van het controleproces van de accountant.

5.2 Het controleproces van ICFR

Uitgangspunt voor de controle is het evaluatieproces zoals dat door het management heeft plaatsgevonden. De accountant zal hier nauwgezet kennis van moeten nemen. Het management moet op grond van de PCAOB-standaard:

- de verantwoordelijkheid voor de effectiviteit aanvaarden;
- de evaluatie uitvoeren aan de hand van relevante en bruikbare criteria;
- de conclusie onderbouwen op basis van voldoende bewijsmateriaal inclusief documentatie;
- een schriftelijke uitspraak doen omtrent de effectiviteit van de interne beheersing op basis van de evaluatie.

De documentatie door het management van ICFR moet ten minste de volgende informatie omvatten:

- het ontwerp van de interne controlemaatregelen voorzover betrekking hebbend op significante posten van de jaarrekening;
- de wijze waarop de transacties tot stand komen, worden verwerkt, vastgelegd en gerapporteerd;
- de transactiestromen;
- de interne controlemaatregelen gericht op het voorkomen of ontdekken van fraude;
- de interne controlemaatregelen gericht op het afsluitingsproces;
- maatregelen ter beveiliging van activa;
- de uitkomsten van het testwerk en evaluatie van de bevindingen door het management.

Twee begrippen zijn nieuw gedefinieerd. Het eerste begrip is een 'significant deficiency', waaronder wordt verstaan 'een meer dan geringe kans op een, niet als onbeduidend aan te merken, fout in de jaarrekening'.

Het begrip 'material weakness' kan worden vertaald met 'een meer dan geringe kans op een materiële fout in de jaarrekening'⁸. De standaard geeft als voorbeelden van significante deficiëncies het ontbreken van anti-fraudeprogramma's en het ontbreken van voldoende deskundigheid op het terrein van verslaggevingregels. Een materiële afwijking is bijvoorbeeld het ontbreken van toezicht door het audit committee of een materiële fout in de jaarrekening die door ICFR niet is ontdekt. Dat deze begrippen een zelfstandig leven gaan leiden, blijkt uit de reacties op persberichten van het internationale uitzendconcern Adecco. Op 12 januari 2004 meldde Adecco uitstel van het opmaken van de jaarrekening als gevolg van 'material weaknesses in Adecco's internal controls and practices'. Daarbij aangevend dat de weaknesses in de Noord-Amerikaanse activiteiten betrekking hebben op:

- IT system security;
- reconciliation of payroll bank accounts;
- application of accounts receivable;
- revenue recognition;
- billing errors;
- lack of segregation of duties in the branches.

Twee weken later, op 30 januari 2004 berichtte Adecco vervolgens dat de financiële gevolgen van de boekhoudkundige problemen niet 'significant' zijn. Het wantrouwen van de financiële pers bleek onder meer uit onbegrip over de termen 'materieel' en 'significant' (zie *Het Financieele Dagblad* van 31 januari 2004)⁹.

De controle door de accountant van ICFR kan bestaan uit de volgende stappen:

- 1 De planning van de controle.
- 2 Het beoordelen van het evaluatieproces van het management van de effectiviteit van ICFR. De accountant vormt zich op basis van de interne evaluatie en aanvullende controles niet alleen een oordeel over het evaluatieproces, maar ook over de effectiviteit van ICFR. Een belangrijk punt hierbij is dat het management de effectiviteit van ICFR moet beoordelen rekening houdend met de mate waarin de inherente risico's op fouten in de verslaggeving worden afgedekt. Met andere woorden, ICFR is effectief als zij de kans op een materiële fout in de verantwoording tot een aanvaardbaar niveau terugbrengt¹⁰.
- 3 Het verkrijgen van voldoende inzicht in – en kennis over – ICFR. Hiertoe moet de accountant de nodige 'walk throughs' uitvoeren (dit zijn lijncontroles).
- 4 Toetsen van de effectiviteit van de opzet en werking van ICFR. Technieken hiertoe zijn onder andere 'directe waarneming, inlichtingen van de gecontroleerde, inspectie van interne beheersingsmaatregelen,

herhalen van maatregelen en het draaien van queries in geval van geautomatiseerde controles. Expliciet wordt gesteld dat inlichtingen van de gecontroleerde (interviews) alleen, onvoldoende bewijs oplevert om te concluderen dat het beheersingssysteem effectief heeft gewerkt. Evenals bij de jaarrekeningcontrole geldt dat in het geval de accountant gedurende het jaar bewijsmateriaal vergaart over de effectiviteit van de werking van ICFR, de accountant additioneel bewijs voor de resterende periode (tot einde jaar) moet vergaren om een oordeel per einde van het boekjaar te kunnen vormen. Dit biedt eveneens de mogelijkheid om eventueel geconstateerde leemten tijdig onder de aandacht van het management te brengen, zodat nog maatregelen ter verbetering kunnen worden doorgevoerd.

- 5 Het komen tot een oordeel over de effectiviteit. Het zal niet verbazen dat deze oordeelsvorming plaatsvindt op basis van deskundigheid en ervaring van de accountant. De conceptstandaard geeft enkele voorbeelden van (materiële) leemten, maar objectieve beslissingsregels worden niet gegeven. Deze zullen zich in de praktijk moeten ontwikkelen. Het zal voor de accountant in de eerste jaren na in werking treden van de wet niet eenvoudig zijn om een stellig oordeel over de effectiviteit van de opzet en werking van ICFR te vormen. Bedacht moet worden dat de accountant in het kader van de jaarrekeningcontrole zich een dergelijk oordeel niet hoeft te vormen, maar eventuele leemten (zonder daar een oordeel aan te koppelen) aan management en toezichthouders zal melden in de zogenaamde managementletter (adviesbrief). Eventuele leemten in ICFR leiden in de jaarrekeningcontrole tot aanvullende controlewerkzaamheden gericht op het vaststellen van de betrouwbaarheid van de posten in de jaarrekening. Nogmaals, een expliciet oordeel over de opzet en de werking van ICFR is daartoe tot op heden niet noodzakelijk.

5.3 Gebruikmaking van testwerk van anderen

De mate waarin gesteund mag worden op het werk van anderen is beperkt. 'Anderen' omvat een eventuele interne controleafdeling of interne accountantsdienst, maar ook andere externe partijen zoals een accountant van een ander kantoor of externe adviseurs. Er is met betrekking tot de arbeid van deze 'anderen' een indeling aangebracht van werkzaamheden in drie categorieën:

- 1 gebieden waar de accountant niet mag steunen op werkzaamheden van anderen (zoals schattingsposten en general controls bij een geautomatiseerde gegevensverwerking);
- 2 gebieden waar de accountant in beperkte mate mag

steunen op ICFR (zoals bij niet-routinematige processen);

- 3 gebieden waar de accountant wordt aangemoedigd om gebruik te maken van werkzaamheden van anderen (met name bij routinematige processen).

In algemene zin dient het bewijs dat de accountant zelfstandig genereert de belangrijkste basis voor het oordeel te zijn. De omvang van de werkzaamheden (herhaling, eigen waarnemingen, et cetera) wordt bepaald op basis van vakkundige oordeelsvorming. Ook omvat de standaard de eis de controle elk jaar op te zetten. Roteren van testwerk is dan ook niet toegestaan. Een bijzondere eis die wordt gesteld is om de effectiviteit van het audit committee (AC) te beoordelen. Zo bezien zijn de activiteiten van het AC onderdeel van ICFR. Opmerkelijk omdat hetzelfde AC de accountant benoemt en de vergoeding vaststelt. Door deze wederzijdse controletaak zouden actoren kunnen overeenkomen weinig kritisch tegenover elkaar te staan. Volgens de voorzitter van de PCAOB is hier desondanks voor gekozen, omdat de actoren een intensieve relatie hebben en zodoende in staat zijn een oordeel over ieders functioneren te hebben.

5.4 De accountantsverklaring bij ICFR

Zoals eerder aangegeven geeft de accountant twee verklaringen: een bij het evaluatieproces van het management en een bij de effectiviteit van ICFR.

In de standaard van de PCAOB (appendix A) is een aantal voorbeeldverklaringen opgenomen. Zo kunnen goedkeurende verklaringen bij beide worden afgegeven, maar ook is de combinatie goedkeurende verklaring bij het evaluatieproces van het management en een afkeurende verklaring bij ICFR mogelijk vanwege een materiële leemte. Het is eveneens mogelijk om te komen tot een afkeurende verklaring bij het evaluatieproces van het management en tot een afkeurende verklaring bij de effectiviteit van ICFR vanwege een materiële leemte. Ook zijn verklaringen met beperking en oordeelonthoudingen mogelijk¹¹ in geval van zogeheten 'scope limitations'. De verklaringen inzake ICFR kunnen afzonderlijk worden gegeven of worden gecombineerd met de verklaring bij de jaarrekening¹².

6 Conclusies

Geconcludeerd kan worden dat er een sterke maatschappelijke behoefte bestaat aan ondernemingen die kunnen aantonen dat zij hun interne betrouwbaarheidssysteem rondom financiële rapportage (en breder)

hebben geëvalueerd en de uitkomsten hiervan openbaar maken. De in paragraaf 5.2 van dit artikel genoemde Adecco-casus is hiervan een eerste bewijs. Deze toegenomen behoefte is de drijvende kracht achter de SOx-wetgeving en ook achter de Code Tabaksblad. Belangrijkste verschillen tussen beide zijn het minder dwingende karakter van de Code Tabaksblad (best practices) versus SOx (wet) en de brede werking van de Code Tabaksblad (interne risicobeheersing) versus SOx (Disclosure Controls and Procedures en ICFR). Vooral de verplichting om aantoonbaar en controleerbaar op ICFR-gebied 'in Control' te zijn (SOx, sectie 404) zorgt voor een relatief hoge initiële investering voor ondernemingen in het vastleggen en evalueren van de aanwezige ICFR en het eventueel aanbrengen van verbeteringen. Deze investeringen zullen zich op korte termijn uitbetalen in een 'schone' rapportage van het management en een 'schone' accountantsverklaring, beide uitermate noodzakelijk voor het op peil houden van reputatie, geloofwaardigheid en beurskoers. Op de lange termijn zal moeten blijken wat het effect is op de kwaliteit van informatie en daarmee op de kwaliteit van interne beslissingen en de positie op de kapitaalmarkt. Ten slotte zal er een nieuw evenwicht ontstaan tussen de inspanningen die de onderneming zelf pleegt met betrekking tot ICFR en de werkzaamheden die de accountant uitvoert om deze inspanningen te beoordelen en zich vervolgens een eigen oordeel te vormen over de ICFR en de financiële rapportages. Dit zal nog niet geheel voorspelbare gevolgen hebben voor diverse aan control en controle gerelateerde functies en taken binnen de onderneming en voor de aard en de kosten van de externe controle. ■

Literatuur

- American Institute of Certified Public Accountants, Auditing Standards Board (ASB), (2003), *Proposed Statement on Auditing Standards: Auditing an Entity's Internal Control over Financial Reporting in Conjunction with the Financial Statement Audit and Proposed Statement on Standards for Attestation Engagements, Reporting on an Entity's Internal Control over Financial Reporting ('AT 501')*.
- American Institute of Certified Public Accountants, (2004), *Internal Control Reporting – Implementing Sarbanes Oxley Section 404*.
- American Institute of Certified Public Accountants, website: *Sarbanes Oxley Act/PCAOB Implementation Central*; <http://www.aicpa.org/sarbanes/index.asp>.
- Commissie Corporate Governance (Commissie Tabaksblad), (2003), *De Nederlandse Corporate Governance Code*, 9 december 2003.
- Committee of Sponsoring Organisations of the Treadway Commission, (1992), *Internal Control- Integrated Framework*, AICPA.
- Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission, (2003), *COSO Enterprise Risk Management Framework*, AICPA.
- Zie: [http://www.erm.coso.org/Coso/coserm.nsf/vwWebResources/PDFManuscript/\\$file/COSO_Manuscript.pdf](http://www.erm.coso.org/Coso/coserm.nsf/vwWebResources/PDFManuscript/$file/COSO_Manuscript.pdf).
- Financial Oversight of Enron: The SEC and Private-Sector Watchdogs*, Report of the Staff of the Senate Committee on Governmental Affairs, October 8, 2002.
- Joëls, E., (1999), Interne controle en management control, in: *Handboek Accountancy*, E 1500.
- Koning, F. de, (2004), Bestuurlijke informatieverzorging of interne beheersing?, in: *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfseconomie*, jg. 78, no. 7/8, pp. 343-347.
- Public Company Accounting Oversight Board (PCAOB), *Auditing Standard No. 2, An Audit of Internal Control Over Financial Reporting Performed in Conjunction with an Audit of Financial Statements*, <http://www.pcaob.us/rules/Release-20040308-1.pdf>.
- Renes, R.M. en M. van der Erve, (1996), Management control en evolution management. Beheersing van het evolutieproces: Feit of fictie, in: C.M. T. Boneco, A. de Bos en C.D. Knoops (redactie:), *fma-Kroniek 1996*, Rotterdam, pp. 463-481.
- Sarbanes-Oxley Act of 2002 (zie bijvoorbeeld www.sarbanes-oxley.com).
- Starreveld, A.W., O.C. van Leeuwen en H. van Nimwegen, (2002), *Bestuurlijke Informatieverzorging, deel 1 Algemene grondslagen*, vijfde druk, Stenfert Kroese, Groningen.

Noten

- 1 Zie bijvoorbeeld het adembenemende rapport getiteld 'Financial Oversight of Enron: The SEC and Private-Sector Watchdogs, Report of the Staff of the Senate Committee on Governmental Affairs', October 8, 2002.
- 2 Zie Committee of Sponsoring Organisations of the Treadway Commission (1992).
- 3 Volgens PCAOB 2004 behoren tot het domein van ICFR ook: het voeren van de administratie, het autoriseren van transacties en het bewaken van activa. Daarmee komt het begrip ICFR zeer dicht in de buurt van het in Starreveld et al. (2002) gehanteerde interne betrouwbaarheidssysteem; dit omvat naast informatiecontrole ook bevoegdheidscontroles en het bewaken van activa (Starreveld et al., 2002, Sectie E, p. 387 en verder).
- 4 Bij beoordeling van het intern betrouwbaarheidssysteem is bijzondere aandacht vereist voor de ICT-omgeving. ('Although the Sarbanes Oxley act primarily targets CEO's and CFO's the CIO's are likely to be effected as well. A survey shows that 85 % of companies believe that Sox will require changes to their IT infrastructure'. Bron: Metrics, 28 mei 2003). Dit betekent concreet dat als onderdeel van de AO/IC aandacht dient te worden besteed aan de uitwerking van de:
 - application controls: controles in de applicaties die bijdragen aan een juiste en volledige verwerking van de gegevens en het realiseren van functiescheidingen (autorisaties);
 - general controls: controles in de rekencentra op platformniveau die bijdragen aan de continuïteit, integriteit, fysieke en logische toegangsbeveiliging van de gegevensverwerking en daarbij behorende datacommunicatie.
- 5 Dit is het zogenoemde 'Management's Report'.
- 6 Het Amerikaanse accountantsinstituut (American Institute of Certified

Public Accountants) stelde in een conceptrichtlijn die in juni 2003 is uitgekomen, dat de accountant mag verwachten dat het management belangrijke interne controlemaatregelen identificeert, documenteert en evalueert aan de hand van bruikbare criteria.

- 7 Op het concept zijn 188 commentaren binnengekomen. Belangrijk bezwaar was de mate waarin de externe accountant zelfstandig moet testen of de uitspraak van het management juist is. Op 17 juni 2004 is de Richtlijn door de SEC goedgekeurd.
- 8 De begrippen 'significant deficiency' en 'material weakness' zijn door ons ontleend aan de PCAOB-standaard en naar beste vermogen vertaald.
- 9 Dat de kapitaalmarkt in grote beroering geraakte, laat zich raden. De koers daalde op 12 januari met maar liefst 35%, terwijl de koers

op 30 januari met 14% steeg.

- 10 Het systeem van risicomanagement en de daarbij behorende stappen, zoals ook in de recent definitief geworden COSO Enterprise Risk Management standaard wordt beschreven, is dus ook op de financiële verslaggeving als zodanig van toepassing. Het is zeker interessant om te volgen of bedrijven financiële rapportage zullen betrekken in hun risicomanagement-aanpak.

11 Zie verder PCAOB-standaard 2004, paragraaf 174-181.

- 12 Dit roept de vraag op hoe de relatie tussen de controle van het ICFR en de jaarrekeningcontrole exact moet worden uitgewerkt. Het gaat te ver om daar in dit artikel nader op in te gaan, te meer daar dit vooral in de praktijk zal moeten worden uitgewerkt.

Bijlage 1: SOx 302-verklaring Coca-Cola Company

Certifications¹

I, Gary P. Fayard, Executive Vice President and Chief Financial Officer of The Coca-Cola Company, certify that:

1. I have reviewed this quarterly report on Form 10-Q of The Coca-Cola Company;
2. Based on my knowledge, this report does not contain any untrue statement of a material fact or omit to state a material fact necessary to make the statements made, in light of the circumstances under which such statements were made, not misleading with respect to the period covered by this report;
3. Based on my knowledge, the financial statements, and other financial information included in this report, fairly present in all material respects the financial condition, results of operations and cash flows of the registrant as of, and for, the periods presented in this report;
4. The registrant's other certifying officer(s) and I are responsible for establishing and maintaining disclosure controls and procedures (as defined in Exchange Act Rules 13a-15(e) and 15d-15(e)) for the registrant and have:
 - a designed such disclosure controls and procedures, or caused such disclosure controls and procedures to be designed under our supervision, to ensure that material information relating to the registrant, including its consolidated subsidiaries, is made known to us by others within those entities, particularly during the period in which this report is being prepared;
 - b evaluated the effectiveness of the registrant's disclosure controls and procedures and presented in this report our conclusions about the effectiveness of the disclosure controls and procedures, as of the end of the period covered by this report based on such evaluation; and
 - c disclosed in this report any change in the registrant's internal control over financial reporting that occurred during the registrant's most recent fiscal quarter (the registrant's fourth fiscal quarter in the case of an annual report) that has materially affected, or is reasonably likely to materially affect, the registrant's internal control over financial reporting; and
5. The registrant's other certifying officer(s) and I have disclosed, based on our most recent evaluation of internal control over financial reporting, to the registrant's auditors and the audit committee of the registrant's board of directors (or persons performing the equivalent functions):
 - a all significant deficiencies and material weaknesses in the design or operation of internal control over financial reporting which are reasonably likely to adversely affect the registrant's ability to record, process, summarize and report financial information; and
 - b any fraud, whether or not material, that involves management or other employees who have a significant role in the registrant's internal control over financial reporting.

Date: October 27, 2003

Gary P. Fayard

Executive Vice President and Chief Financial Officer

Noot

1 Zie Edgar Database (<http://www.sec.gov/Archives/edgar/data/>). Dit is de publiek toegankelijke SEC site waar alle officieel 'filings' zijn opgenomen.